

FAZAKAS SÁNDOR

AZ ISTEN ELŐTTI SZABADSÁG RENDJE ÉS A DEMOKRÁCIA

*Válságjelenségek, ambivalens viszonyok, teológiai
impulzusok¹*

ÖSSZEFOGLALÁS

Az újkori democráciák napjainkban tapasztalható krízisjelenségeinek szemléltetését követően a tanulmány előbb az egyházak democráciához való ambivalens viszonyulásának jelenségét elemzi. E jelenség egyrészt eszmetörténeti és sajátos társadalmi-politikai okokra vezethető vissza, másrészt az egyház(ak) teológiai elemzőképességének hiányából adódik. Ezt követően a reformatori teológia sajátos és a demokratikus együttélés számára eléggé ki nem aknázott impulzusai kerülnek számbavételre, úgymint a lelkiismeret felszabadítása, egy közösség szabad döntése az együttélés módjáról, ehhez a saját szervezeti formára való igénye, valamint a választott tisztséggel való helyes élés felelőssége és közösségi kontrollja. Végül a református politikai etika történetéből kerül sor egy ma is aktualitással bíró modell bemutatására, Johannes Althusius politikaelméletének rövid ismertetésével. Az írás teológiai érveket kíván reprezentatív módon számba venni amellet, hogy kiemeli: a democrácia számára elengedhetetlen a minőségi együttélés iránt való személyes és szabad elköteleződés, valamint a kölcsönös jóindulaton és megértésen alapuló állandó konszenzuseresés.

¹ Az előadás első, szerkesztett, rövidebb változatban megjelent a következő címen: Reformatori teológia és demokratikus kultúra, in: *Lelkipásztor* 97/2 (2022), 42–47. A tanulmány jelen kötet számára átdolgozásra került.

1. Bevezetés: néhány szemléletes példa a demokrácia krízis-jelenségeiről

Mit értünk ma demokrácia alatt? Nem arra döbbsent-e rá minden vita és eszmecsere, hogy mennyire sokrétegű e fogalom? Miért érzik úgy teológusok, keresztyén értelmiségiek és hívő egyháztagek, hogy mondaniuk kell valamit a demokráciáról még a fogalom sokrétűsége és a félreérthetőség kockázata ellenére is? És mi lehet az a bibliai-teológiai fogalom, keresztyén hittapasztalat, vallásos igény, amely megfelelő impulzusokat adhat ahhoz, hogy a teológia és partnertudományai részt vegyenek a demokráciáról szóló diskurzusban? Mielőtt rátérnénk a kérdés teológiai megközelítésére, álljon itt néhány példa szemléltetés gyanánt arra nézve, hogy korántsem magától értetődő és nem problémamentes a demokratikus együttélés valósága és igénye.

1.1. „A »demokrácia« fogalmáról való mindennemű diskurzust eleve meghamisít egy a fogalomban benne foglalt többértelműség, amely mindenkit, aki demokráciáról beszél, arra kárhoztat, hogy félreérthető legyen”² – állapítja meg a neves olasz filozófus, *Giorgio Agamben* egy Párizsban 2009-ben tartott eszmecsere során.³ Ez annak tudható be, hogy a demokráciát hol „alkotmányos berendezkedésként, hol pedig kormányzásként értjük”⁴. Szerinte ez a jelenség a nyugati politikai gondolkodás eltévelyedésének tudható be, amely a *politeia* eredeti értelmét (a politikai magatartásformának és következményeinek, mint ok és okozatnak az egységét) megbontotta, a politikai kormányzást a közakaratról leválasztotta. S bár a politikaelmélet nagy teoretikusai minduntalan megpróbálták a kettőt, a közakaratot (mint szuverén alkotmányozó hatalmat) és a kormányzati funkciót (mint végrehajtó orgánomot) megkülönböztetni, ugyanakkor egymásra is vonatkoztatni, a gyakorlatban a kormányzás mégis önállósult – majd

² AGAMBEN, Giorgio: Einleitende Bemerkung zum Begriff der Demokratie, in: uő et al. (szerk.): *Demokratie? Eine Debatte*, Berlin, Suhrkamp, 2012, 9–12, itt: 9.

³ A német fordítás alapján idézett kiadás eredeti, a vitát dokumentáló tanulmánykötetét ld. AGAMBEN, G. et al. (szerk.): *Démocratie, dans quel état?*, Paris, La Fabrique Éditions, 2009. A kötet angolul is elérhető: uő: *Democracy in What State?*, New York, Columbia University Press, 2011.

⁴ AGAMBEN: Einleitende Bemerkung, 10.

fokozatosan a gazdasági érdekek függőségébe került.⁵ Az újkor további függőségi viszonyokat generált, a demokrácia pedig (mint a politikai kormányzás formája) gyakran került az etnonacionalizmus vagy a bolsevik ideológia szolgálatába, amelyeknek következményeit e helyen nem kell bemutatnunk, elég a 20. századi diktatúrákra gondolnunk. Ezért időről időre fel kell tenni önkritikus kérdéseket: vajon e függőség még milyen változatokat mutat fel a történelem során különböző társadalmi kontextusok összefüggésében? Melyek azok a mechanizmusok, amelyek e függőségeket újból előidézik? És miért alakulhat ki az a benyomásunk, hogy a demokráciára való állandó hivatkozás tulajdonképpen fikció, amely „annak a ténynek elkendőzésére szolgál, hogy a gépezet belseje üres”⁶?

1.2. Még élesebben diagnosztizál a szlovén származású *Slavoj Žižek* filozófus, amikor e végzetes fejlődés eredményét így foglalja össze: „Egy demokráciában minden hétköznapi polgár király – de az alkotmányos demokrácia királya, aki csak formailag dönt, s funkciója kimerül a végrehajtó apparátus által javasolt intézkedések szignálásában. A demokratikus rituálék problémája ezért analóg az alkotmányos monarchia nagy problémájával: hogyan védjük meg a király méltóságát? Hogyan tartjuk fenn azt a látszatot, hogy ténylegesen dönt a király, miközben mindannyian tudjuk, hogy ez nem igaz.”⁷ A megállapítás folytatása sem kevésbé kíméletes: „a »szabad választások« alkalmazásával mindig jelen van az udvariasság minimális aspektusa: a hatalmon lévők udvariassan úgy tesznek, mintha valójában nem lenne a kezükben a hatalom, s megkérnek bennünket arra, hogy szabadon döntsünk arról, akarunk-e hatalmat adni nekik?”⁸

1.3. *Ulrich H. J. Körtner*, a Bécsi Egyetem Evangélikus Teológiai Fakultásának nálunk is jól ismert professzora kisebb tanulmánykötetet szentel annak az aggasztó jelenségnek, amely szerint *a józan értelem*

⁵ I. m., 11.

⁶ Uo.

⁷ ŽIŽEK, Slavoj: Das »unendliche Urteil« der Demokratie, in: Agamben et al.: *Demokratie?*, 116–136, itt: 117. (Magyarul ld. uő: *Zűr a paradicsomban. A történelem végétől a kapitalizmus végéig*, Budapest, Európa, 2016).

⁸ Uo.

visszaszorult korunk politikai diskurzusaiból.⁹ Még a jogállaminak és modernnek mondott demokráciákban is a moralizálás és az érzelmek uralják a politikai közbeszédet. Eszerint nem érvek, nem a szakmai szempontok alapján kerül sor bizonyos személyi és strukturális döntések meghozatalára, hanem az indulatokat meghatározó vagy éppen (állítólagos) érzékenységeket kielégítő, érzéseket manipuláló populista szövegek, feltételezések, sejtetések és gyanúsítgatások alapján – legyen szó a migráció megítéléséről, Brexitről, parlamenti választásokról vagy személyi döntésekről egy-egy intézményen belül. Ebben a politikai klímában a „háborodjunk fel!”, „botránkozzunk meg!”, „határolódjunk el!” lesznek a meghatározó (sokszor ki sem mondott, csak sugallt) jelszavak. A tények már nem számítanak. Körtner szerint megérkeztünk a „*tények utáni*”¹⁰ (az ún. „faktumokat meghaladó”, tények felett átlépő) korszakba. E jelenség alól – Körtner meglátásában – az egyházak sem tudják kivonni magukat. Mindez pedig árt a demokratikus kultúrának. A keresztyén etika feladata e jelenség látán az lehet, ha több elemzőkészségre, párbeszédre nevel, ha józanságra int.

1.4. *Hans Vorländer*, a politikatudomány professzora pedig a modernkori demokráciák működőképessége tekintetében fogalmaz meg egy sor kritikus észrevételt¹¹ egy német szakmai portálon, amely a polgároknak a demokráciában és a politikai döntésekben való részvételének tudatosságát s az erre való nevelést hivatott szolgálni. Szerinte a demokrácia modernkori válsága abban áll, hogy

- a) hiányzik a demokratikus döntések komplexitásának megfelelő transzparencia;

⁹ KÖRTNER, Ulrich H. J.: *Für die Vernunft. Wider Moralisation und Emotionalisierung in Politik und Kirche*, Leipzig, Evangelischer Verlagsanstalt, 2017.

¹⁰ „Postfaktische Zeitalter” – KÖRTNER: i. m., 9. Körtner egyébként *Ralph Keyes* szociológustól kölcsönözi a kifejezést. Vö. KEYES, Ralph: *The Post-Truth Era. Dishonesty and Deception in Contemporary Life*, New York, St. Martin's Press, 2004.

¹¹ VORLÄNDER, Hans: *Demokratie – in der Krise und doch die beste Herrschaftsform?*, in: *Bundeszentrale für politische Bildung* (2017. május 4.), online elérhető: <https://www.bpb.de/izpb/248593/demokratie-in-der-krise-und-doch-die-beste-herrschaftsform> (utolsó megtekintés: 2021. december 7.).

-
- b) a helyi vagy nemzeti demokratikus folyamatokat eluralják olyan nemzetközi szervezetek, amelyeknek a legitimitása kérdéses;
 - c) a politika elvesztette közvetítő szerepét a társadalom és az államhatalom között, amelynek következtében a polgárok egyre inkább elveszítik bizalmukat a pártok iránt, és felmondják tagságukat;
 - d) a média feladta a politikai folyamatokat feltáró és ellenőrző funkcióját; szórakoztatás helyettesíti az informálást, a tartalmak helyét elfoglalta a hangulatkeltés és az érzelmek irányítása;
 - e) a 2008-as gazdasági válság, a globális igényekkel fellépő befektetések, valamint nemzetközi pénzvilág és kereskedelem szervezetei (mint pl. a WTO) „uralják” a világot, a demokrácia helyére pedig szabályozás nélküli piacok uralma lépett.

2. A keresztyén egyházak ambivalens viszonyulása a demokráciához

Egyházaink történelmi tapasztalatait és társadalmi meghatározottságát ismerve – különös tekintettel az egyház és állam viszonyának sajátos, *kelet-közép-európai kontextusban* való alakulására –, felvetődik a kérdés: van-e egyáltalán lehetősége az egyháznak és a teológiának pozitív impulzusokat nyújtani a demokratikus együttélés számára? Vajon a demokráciához való viszonyulásunkat nem eleve behatárolja-e az egyház és állam kapcsolatának térségünkre jellemző ambivalenciája: a szabadság adott társadalmi-politikai kontextusban való megélhetőségének hiánya, az elnyomás vagy a feltétel nélküli alkalmazkodás, illetve kényszerű együttműködés negatív emléke vagy éppen jelen tapasztalata?

A kérdés ambivalenciájának megítélése egyébként nem magától értetődő, jóllehet a bevezetőben már jelzett krízisjelenségek az egész ún. nyugati világot, vagyis a nyugati keresztyénség fundamentumán kialakult, a reneszánsz, a reformáció és a felvilágosodás hatásaira formálódó társadalmakat egyaránt jellemzik. A vallás és politika kapcsolatának kérdéskörét elemző korábbi előadásaink, kutatásaink során

már történt utalás arra,¹² hogy a keresztyén egyházak újkori történetük során képtelenek voltak tisztázni – nemcsak nálunk, hanem általában –, hogy miként viszonyuljanak a modern gondolkodáshoz vagy éppen annak kríziséhez, s ezen belül olyan kérdésekhez, mint szabadság, demokrácia, liberalizmus, emberi jogok. Pedig a keresztyénség igenis hozzájárult az újkori gondolkodás és a modernitás kialakulásához – igaz, az egyházak gyakran el is határolódtak tőle. Erre olyan gondolkodók hívják fel a figyelmet, mint például *Ernst-Wolfgang Böckenförde* római katolikus jogfilozófus vagy *Heinz Eduard Tödt* protestáns teológus.¹³ Azzal, hogy teológiaiilag előtérbe került az egyén individualitása, személy volta, a lelkiismeret szabadsága, megteremtődött az alap az emberi jogok ki nem sajátítható értékeként való elismerésére, amely elől a politika nem térhetett ki. Egy idő után kodifikálni kellett az emberi alapjogokat és szabadságjogokat, s ezzel nagy lépés történt a demokratikus jogállamiság igénye felé. A világ deszakralizálása pedig – mint „teológiai program” – fokozatosan változtatta meg az ember világhoz való viszonyulásának kultúráját, s megnyitotta az utat a tudomány és a technika újkori fejlődése előtt. Ugyanakkor az egyházak mint a vallási élet intézményesült szervezeti formái éppen azokon a területeken viseltettek fenntartással az újkori gondolkodás iránt, ahol a keresztyén gondolat és a teológia korábban formálója volt a modern tudatnak. A modernitással szembeni ellenállás abban mutatkozott meg, hogy az egyházak gyakran blokkolni szerették volna a világi és a lelki szférák megkülönböztetéséből adódó konzekvenciákat, vagy ellenfrontot kívántak felépíteni az egyház és az állam intézményes elválasztásának érvényesítésével szemben. Az öntevékeny, alulról szerveződő, saját felelősséget felvállaló, politikai hatalmat ellenőrizni kívánó polgárság kialakulásának fékezésével, s

¹² FAZAKAS Sándor: A morál hatalma és/vagy tehetetlensége a totalitárius rendszerek konfliktusainak feldolgozásában, in: Fazakas Sándor – Kovács Krisztián (szerk.): *Vallás és politika. Teológiai reflexiók egy komplex kapcsolat múltjáról és jelenéről* (SzIK 7), Debrecen, Debreceni Református Hittudományi Egyetem Szociáletikai Intézete, 2019, 133–150, különösen: 142–145.

¹³ BÖCKENFÖRDE, Ernst-Wolfgang: Kirche und modernes Bewußtsein, in: *Communio* 15/2 (1986), 153–168, 156–165; TÖDT, Heinz Eduard: Theologie der Gesellschaft oder theologische Sozialethik? Ein kritischer Bericht über Wendlands Versuch einer evangelischen Theologie der Gesellschaft, in: *Zeitschrift für Evangelische Ethik* 5/1 (1961), 211–241.

a rendi társadalmi állapotok konzerválásával az intézményes egyház épp a demokratizálódás folyamatát nehezítette meg. A felvilágosodás szabadságesszméje iránti fenntartás pedig oda vezetett, hogy az egyházak a társadalmi modernizáció folyamatában nem tudtak tevőlegesen alakító-formáló módon részt venni vagy a folyamatokba kritikai észrevételekkel és korrigáló szándékkal beavatkozni. Azaz, hogy az egyház lemondott a modern társadalom formálásában való aktív részvételről, nem maradt más lehetősége, mint keresni az alkalmazkodás útját, immár egy nélküle formálódó és fejlődő világban – hangsúlyozza Böckenförde.¹⁴

Erre a demokratizálódás iránti ambivalens történelmi viszonyulásra térségünk országaiban ráterhelődött egy további körülmény: az, hogy egyházaink közjogi helyzete az utóbbi 100–150 évben a „konfrontáció vagy kollaboráció”¹⁵ lehetőségén túl más alternatívát nem ismert. Hol az ideológiával való szembenállás, a pusztá túléléért folytatott harc, hol az elvtelen együttműködés és rendszerkonform társutas szerep jutott osztályrészül. A második világháborút követően a Magyarországi Református Egyház vezetése részéről történt ugyan erőfeszítés az államhatalom felé való konstruktív, ugyanakkor kritikus viszonyulás megfogalmazására, teológiai reflexiók igényével. Viszont e megnyilvánulások s ezzel együtt a demokráciaértékelések sajátos ívet mutatnak: a kezdeti pátosz hangjától, a tárgyszerű helyzetelemzés és józan intelem megnyilvánulásán keresztül a teológiai szempontok sajátos, rendszerkonform torzulásáig, majd a társutas szerep teológiai alátámasztás-kísérletének felvállalásáig. Mai szemmel olvasva e megnyilvánulások egyike-másika túlzónak vagy éppen patetikusnak is tekinthető, mint például a református püspökök 1945-ben közös pásztorlevélben megfogalmazott óhaja, miszerint „váltsa valóra a demokrácia azt, amit az evangélium ígér”¹⁶. A to-

¹⁴ Vö. BÖCKENFÖRDE: i. m., 154–161. Ld. még FAZAKAS: A morál hatalma, 144–145.

¹⁵ Részletesen erről ld. FAZAKAS Sándor: Kirche und Staat in Ungarn. Öffentlichkeitsrelevanz unter den veränderten Rahmen nach der Wende, in: Beintker, Michael – Fazakas Sándor (szerk.): *Öffentliche Relevanz der reformierten Theologie* (Studia Theologica Debrecinensis. Sonderheft), Debrecen, DRHE, 2008, 69–76.

¹⁶ „A demokráciának evangéliumra van szüksége, hogy meg ne üresedjék és az evangéliumnak demokráciára van szüksége, hogy a gazdasági, társadalmi

vábbiakban viszont *Ravasz László* budapesti, valamint *Révész Imre* debreceni püspökök annak az evangéliumi és reformátori látásnak igyekeztek hangot adni – a magát népi demokráciaként deklaráló, ugyanakkor egyre agresszívebben berendezkedni kívánó kommunista államhatalom törekvése láttán –, miszerint az egyház az új társadalmi berendezkedés kialakítása kapcsán olyan politikát képzel el, amelyik biztosítja a történelmi folytonosságot, az új világszemléletet nem parancsszóval kényszeríti ki, a társadalmi vétkek megállapítását és szankcionálását független bíróságok ítélkezésével biztosítja, a tulajdon szentségét tiszteli, ugyanakkor nem istentagadó és nem egyházellenes.¹⁷ Egyetlen államforma sem igényelhet magának abszolút jelleget! – hangsúlyozzák. Az ilyen irányú torzulások ellen pedig „a magyar reformátusság eléggé fel van vértézve” – reméli Révész 1946-ban – a bibliai intelmek (Róm 13), a középkori magyar rendi társadalomban hatalmi egyensúlyt biztosító „ellenállási jog” (*ius resistendi*), illetve múltba gyökerező szabadságeszménye, valamint a polgári kormányzás kálvini (az Institutióban rögzített) elvei alapján.¹⁸ A gyors és radikális társadalmi átalakulás sodrásában, az egyházakkal és a keresztyén értékekkel szemben nyíltan deklarált politikai kurzus felerősödésével, valamint a mindennapi élet során tapasztalt politikai túlkapások láttán az egyházi reakciók is egyre kritikussabbá váltak. Ravasz László az Országos Lelkészegyesület közgyűlésének megnyitó ülésén már így fogalmaz: „Kívánjuk, hogy a közéletben uralkodó hazugságok kipusztuljanak; ne mondják demokráciának, ha valami diktatúra, szabadságnak, ha valami szolgaság, nemzeti egységnek, ha valami atomizálás, igazságszolgáltatásnak, ha valami bosszúállás s ne dicséjrék haladásnak, ha valami visszaesés.”¹⁹

A demokrácia eszményeivel való visszaélés elleni tiltakozás óralói-prophetikus hangjával, az állam alkotmányos rendjének igenlésével, valamint a politikai élet tisztaságának követelésével szemben megle-

és politikai életben mint igazság és szeretet érvényesüljön.” Ld. „Amit az evangélium ígér, azt váltsa valóra a demokrácia.” Részlet a református püspökök közös pásztorleveléből, in: *Élet és jövő* 12/8 (1945), 1.

¹⁷ RAVASZ László: Az egyház és a választások, in: *Élet és Jövő* 12/12 (1945), 1.

¹⁸ RÉVÉSZ Imre: Magyar köztársaság, in: *Debreceni Protestáns Lap* 66/3 (1946), 1.

¹⁹ RAVASZ László: *Elnöki megnyitó beszéd az Országos Református Lelkészegyesület közgyűlésén, 1946. szeptember 25-én.* Budapest, Bethlen G. Irodalmi és Nyomdai Rt., 1946, 15.

hetős kontrasztként jelentkezett egy másik magatartásforma, nevezetesen a *Bereczky Albert* nevével fémjelezett egyházi csoport viszonyulása a kérdéshez. Ez utóbbi esetén teljesen hiányoznak a beszédekből és megnyilvánulásokból a demokráciára és az új magyar társadalmi rendre utaló értékelések, mint ahogy részükről említés sem történik azokról a tényezőkről, amelyek az egyházak szabadságát és működésének feltételeit veszélyeztetik. Ennek oka a sajátos, de az eddigőtől eltérő – Bereczky Albert-féle – prófétaitizmus-értelmezésben keresendő: „Nem ítéljük el a jelent, [mert] a szabad és engedelmes prófétai szolgálathoz múltunk miatt elveszítettük az erkölcsi alapot.”²⁰ Ez alapállás felől kerülhetett sor néhány év múlva *Karl Barth* 1948-as intelmeinek sajátos értelmezésére és tendenciózus elferdítésére,²¹ valamint annak az egyházi-teológiai alkalmazkodásnak az elvi alátámasz-

²⁰ BÉKEFI Benő (szerk.): *Országos Református Szabad Tanács határozatai, deklarációi és kérelmei. Nyíregyháza 1946. augusztus 14–17*, Budapest, Országos Ref. Szabad Tanács, 1946, 10–11.

²¹ Karl Barth 1948-as magyarországi látogatása előtt és során körültekintően tájékozódott a magyar helyzetről, az állam és egyház kapcsolatának alakulásáról. Értékelte az egyház elhatározását, miszerint a megváltozott politikai helyzetben nem kíván gettóegzisztenciába visszavonulni, hanem az elvtelen alkalmazkodás vagy teljes elzárkózás véglelei helyett szolgálatára kíván koncentrálni. Barthnak ez a hozzáállása később – mondatainak és szavainak eredeti összefüggéseiből való kiragadása és elferdítése által – két irányba került interpretálásra: a) vagy úgy került feltüntetésre, hogy Barth is igazoltnak látja a szocialista államrendhez való pozitív viszonyulást; b) vagy pedig – immár más politikai kontextusban – szerették volna úgy láttatni szerepét, hogy elvtelenül és kritikátlanul mondott „igent” a történelemre. Egyik következtetés sem állja meg a helyét, mert figyelmen kívül hagyja Barth – a Barth-kutatás által feltárt és jól dokumentált – intelmeit, amelyek arról szóltak, hogy az egyház „ne taktikailag és stratégiailag, hanem *lelki* módon gondolkodjon, ítéljen és döntsön” (Barth an ungarische reformierte Christen [1948], in: BARTH, Karl: *Offene Briefe 1945–1968*, Zürich, TVZ, 1984, 139–147, itt: 143), és hogy „a keresztyén gyülekezet az államrendek változásaival szemben éppen az által [legyen] független, hogy [...] egyetlen régi vagy új államformában sem láthat többet, mint egy tökéletlen, ideiglenes és veszélyeztetett emberi megoldást, amelynek kényéért-kedvéért nem adhatja fel a maga küldetését”. BARTH, Karl: *Die christliche Gemeinde im Wechsel der Staatsordnungen. Dokumente einer Ungarnreise*, Zollikon-Zürich, Evangelischer Verlag Ag., 1948, 7. A kérdés részletes bemutatását ld. FAZAKAS Sándor: Barth a Kelet és a Nyugat feszültségében, in: Fazakas Sándor – Ferencz Árpád (szerk): *Barth és a magyar református teológia (rekonstrukciós kísérlet)* (Karl Barth Kutatóintézet Kiadványai 6), Debrecen, DRHE Karl Barth Kutatóintézet, 2011, 100–121, itt: 110–113.

tására, amely az egyház szolgálatát és küldetését a népi demokráciával (értsd: szocialista-kommunista államhatalommal) való kritikátlan és pozitív együtt munkálkodásban látta. Az ún. „keskeny út”, valamint a „szolgáló egyház teológiájának”²² alappremisszái felől az egyház és a „hivatalos teológia” már nem abban volt érdekelt, hogy a Szentírás, az egyház történelmi tapasztalatainak tanulsága, valamint teológiai reflexiók fényében elemezze az őt körülvevő társadalmi valóságot, s korrekciós szándékkal netalán több igazságosságot, szolidaritást követeljen meg a közélet és a politika szereplői részéről. Ehelyett a társadalmi-történelmi helyzet éppen adott valóságára tekintett úgy, mintha abból lehetne kiolvasni (az Ige helyett) Isten itt és most aktuális akaratát, amelyhez csak alkalmazkodni illik és érdemes. Ehhez képest *Török István* 1958-as bátor megállapítása – miszerint „azt senki sem kívánja tőlünk, hogy a népi demokráciának rendjét Isten Igéjével azonosítsuk”²³ – inkább kivételes hangnak számított, amelynek nem volt esélye arra, hogy rendszerszintű teológiai ítéletalkotás origójává váljon az egyházban.

Úgy tűnik, az 1989/90-es társadalmi változásokat követően sem alakult ki az állam feladatát, az egyház társadalmi szerepét, a politikai irányzatokat és a demokratikus kultúrát vizsgáló teológiai reflexiók igénye, illetve a helyzetelemzés kultúrája. *Vályi Nagy Ervin* már 1990-ben megfogalmazott, tisztázást sürgető felhívása is különösebb visszhang nélkül maradt.²⁴ Az emberi együttélés minden területét elárasztó pártpolitika láttán – amely szerinte túlhaladott és zsákutcát jelent, mivel újból csak feltétel nélküli engedelmisséget és alkalmazkodást vár – alternatívát követelt: „olyan politika kellene [...], melyet nem köt gúzsba a világnézet, hanem egyszerűen, józanul és pragma-

²² A „szolgáló egyház teológiájának” kritikai értékeléséhez ld. többek között VAJTA Vilmos: *A diakóniai teológia a magyar társadalmi rendszerben* (1987), Budapest, Luther Kiadó, 2006; BOGÁRDI-SZABÓ István: *Egyházvezetés és teológia a Magyarországi Református Egyházban 1948 és 1989 között*, Debrecen, Ethnica, 1995.

²³ TÖRÖK István: Keresztényiségünk a szocializmus történelmi korszakában (Előadás lelkészértekezleten, Debrecen, 1958. május 29.), in: *Egyháztörténeti Szemle* 1/2 (2000), 88–97, online elérhető <https://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/torok.htm> (utolsó megtekintés: 2022. június 16.).

²⁴ VÁLYI NAGY Ervin: Tisztázások, in: uő: *Minden idők peremén: válogatott írások*, Basel – Budapest, EPMSZ, 1993, 206–209.

tikusan végzi a dolgát”²⁵, szakralizálódás és az eltérő véleményeket heretikusnak bélyegző kizárólagosság nélkül. Az egyháznak ezzel szemben az lenne a küldetése, hogy tudatosítva szabadságát, törekedjen „szabadon [...] tartani a teret Isten országa jövetelére”²⁶.

Ehelyett a magyar társadalom, s ennek összefüggésében az egyházak is kénytelenek voltak megtapasztalni: ami 1989 után következett, messze elmaradt a rendszerváltoztatás – a „transzformáció”²⁷ – nagy ígéreteihez képest. Figyelemre méltó szociálpszichológiai és politikatudományi elemzések egész sora rögzíti, hogy a modern polgári és szabadelvű demokráciák mintájára való átalakulás elmaradása legalább három okkal magyarázható:

- a) A demokratikus kultúra megerősödése helyett a demokrácia iránti egyfajta kelletlenség, közömbösség következett: autoriter tendenciák, a politika banalizálódása, a populizmus térnyerése árnyékolta be a civil társadalom életét, és vezetett ún. *hibrid rezsim*ek²⁸ kialakulásához (ahol formálisan megvannak még a demokrácia intézményei – pl. szabad választások –, de a döntések már politikai, világnézeti, gazdasági érdekek függőségébe kerültek. Ld. G. Agamben bevezetésben említett diagnózisát a demokrácia kríziséről);
- b) A szociális piacgazdaság bevezetése és megerősödése helyett a korlátok nélküli kapitalizmus nyert teret. Ez lefékezte a modernizációt, és hosszú időre tartósította a nyugat és kelet újabb ellentétét, ezúttal gazdasági értelemben. A gazdasági átalakulások eredménye – kiszolgáltatottság, elszegényedés, tömeges munkanélküliség, infláció, munkaerő-elvándorlás stb. – újfent csak nem a szabadság nagyobb érzetét erősítette meg;

²⁵ I. m., 208.

²⁶ I. m., 209.

²⁷ Tórkés L. Rudolf: „Transitology”: Global Dreams and Post-Communist Realities, in: *Central Europe Review* 2/10 (2000), online elérhető: <https://www.pecina.cz/files/www.ce-review.org/00/10/tokes10.html> (utolsó megtekintés 2022. június 17.).

²⁸ Vö. DIAMOND, Larry: Elections Without Democracy. Thinking About Hybrid Regimes, in: *Journal of Democracy* 13/2 (2002), 21–35; KÖRÖSÉNYI András (szerk.): *A magyar politikai rendszer – negyedszázad után*, Budapest, Osiris, 2015, 412–414.

-
- c) A múlt örökségének (a diktatúrák és az alkalmazkodás kényszerének) tárgyilagos, szakszerű és gyógyító „feldolgozását” elnyomta a „nosztalgikus múltidézés”, a korábbi politikai rendszerek jóvoltából biztosnak vélt szociális biztonságérzet utáni vágyakozás. Így egyre inkább igaznak bizonyult a törvényszerűség: azokban a társadalmakban burjánzanak fel leghamarabb az újabb igazságtalanságok és emberi jogi sérelmek, amelyek a múlttól való hallgatást tökélyre fejlesztették.²⁹

Nem véletlen tehát, hogy a kelet-közép-európai társadalmak kollektív emlékezetében nem úgy szerepel már az állítólag szabadulást hozó fordulat éve – így magyar vonatkozásban sem –, mint a nemzeti emlékezés más mementói (pl. az 1848–49-es szabadságharc vagy az 1956-os forradalom emléke). Az egyház és az állam, a vallás és a politika kapcsolatrendszerének alakulása pedig olyan pályára állt és olyan légkört teremtett, amelyben napjainkra már egyre kevesebb szerep jut a problémafelvető, helyzetelemző, bibliai-teológiai és etikai szempontokat tisztázó teológiai reflexiók számára.³⁰ Egy állammal szembeni kritikus, de szolidáris, kölcsönös tiszteleten alapuló kiegyensúlyozott – modern polgári demokráciákban megszokott –

²⁹ Vö. PICKEL, Gert: Nostalgie oder Problembewusstsein? Demokratisierungshindernisse aus der Bewältigung der Vergangenheit in Osteuropa, in: Schmidt, Sigmar – Pickel, Gert – Pickel, Susanne (szerk.): *Amnesie, Amnestie oder Aufarbeitung? Zum Umgang mit autoritären Vergangenheiten und Menschenrechtsverletzungen*, Wiesbaden, Springer, 2009, 129–158; KÖNIG, Helmut: Von der Diktatur zur Demokratie, in: uő – Kohlstruck, Michael – Wöll, Andreas (szerk.): *Vergangenheitsbewältigung am Ende des zwanzigsten Jahrhunderts* (Leviathan Sonderheft 18), Opladen – Wiesbaden, Westdeutscher Verlag, 1998, 371–392.

³⁰ Ezért történhetett meg a közelmúltban, hogy a 2019-es európai parlamenti választásokat megelőzően a MEÖT Szociális Bizottságának teológiai-etikai munkaanyagát az elnökség, illetve egyes tagegyházak vezetői nem vállalták fel, így az csak a szerzők (mint magánemberek) állásfoglalásaként válhatott publikussá. Ld. *Józan tárgyilagossággal a közös Európáért. Protestáns etikusok állásfoglalása a 2019-es parlamenti választások kapcsán*, online elérhető: <https://szocioetika.drhe.hu/index.php/velemen/etikai-reflexiok/75-jozan-targyilagossaggal-a-kozos-europaert> (utolsó megtekintés: 2022. június. 17.); valamint: <https://www.evangelikus.hu/archivum/jozan-targyilagossaggal-a-kozos-europaert> (utolsó megtekintés: 2022. június 17.).

viszony és ennek megfelelő kapcsolati kultúra tehát nem alakulhatott ki Magyarországon.

3. A reformátori teológia impulzusai a demokrácia számára

A reformátori teológia kimeríthetetlen tárházát nyújtja azon impulzusoknak, amelyek a demokratikus tudat és kultúra megerősítésében szerepet játszhatnak. E helyen csak néhány alapvető szempontot említünk a teljesség igénye nélkül.

Ha a protestáns egyházak és teológia demokráciához való viszonyát vizsgáljuk, talán az a legkézenfekvőbb, ha analógiákat, vagyis a szabadság és a demokrácia igazságmomentumait keressük az egyház és a politikai közösség természetében. De e látszólagos megfelelések esetén is látnunk kell a különbséget a reformátori egyházak teológiai és szervezeti sajátosságai, valamint a demokrácia között – ami nem zárja ki azt, hogy adott esetben e különbségekben korrekciós tényezőket is keressünk a demokratikus együttélés számára.

3.1. Történelmileg nézve a reformációval jött létre az egyház és az állam, a hívő közösség és a társadalom közötti kapcsolatnak az a formája, amely leginkább lehetővé teszi a demokráciát. Teológiailag nézve ennek gyökere a *lelkismeret felszabadításában* áll; abban a szabadításban, amely a hívő keresztyén embert és a gyülekezetet kivonta az egyházi és világi hierarchia gyámkodása alól. Luther 1523-ban arról értekezik egy gyülekezetnek, hogy a keresztyén közösségnek „joga és hatalma van” arra, hogy tanítóit elhívja és tanításukat megítélje.³¹ De félreértés ne essék: amikor Luther arról beszél, hogy a gyülekezetnek jogában és hatalmában áll (*Recht und Vollmacht*) megítélni a tisztségviselők tanítását, és intézkedni a szolgálatra való elhívásról,

³¹ „...daß eine christliche Versammlung oder Gemeinde Recht und Macht habe, alle Lehre zu urtheilen und Lehrer zu berufen, ein- und abzusetzen: Grund und Ursache aus der Schrift.” LUTHER, Martin: Ordnung eines gemeinen Kasten (1523), in: *D. Martin Luthers Werke. Kritische Gesamtausgabe*. Band 12: *Schriften 1523*, Weimar, Hermann Böhlau Nachfolger, 1891, 1–31, itt: 5. Vö. MÜLLER, Hans Martin: Kirche in der Demokratie – Demokratie in der Kirche?, in: *Zeitschrift für evangelisches Kirchenrecht* 44 (1999), 324–339, különösen: 326.

nem a nép, a „demos” hatalmát kívánja ezzel az egyházban felállítani. Sokkal inkább arról van szó, hogy az egyházat mint a „hívók közösségét”³² kívánja a tévtanítás és a lelkiismereti kényszer ellen biztosítani. A lelkiismeret és a hit feletti hierarchikus uralom helyére így az evangéliumhirdetés tisztsége lép, mint a keresztyén gyülekezet és a lelkiismeret szolgálata, saját egyházi szervezeti keretei között. Ennek a közösségnek joga van a tanítás felülvizsgálatára és a szolgák elhívására. Ezt a valóban és őszintén hívók közösségeként értelmezett egyházat kívánta Luther a világi és egyházi felsőbbség hatalmával szemben szabaddá tenni – de ezt mégsem egy, a jog és törvényektől mentes szférában (mint ahogyan azt a rajongók képzelték), hanem az erre elhívott és jogilag is definiált hivatal, illetve tisztségek vezetésére bízva. Ilyen hivatalként egyfelől a prédikátori tisztség jöhet számításba, amely kapcsán fontos megjegyezni, hogy itt a hatalom alatt nem az ember, hanem az Isten hatalmát kell érteni (amely az Ige és a Szentlélek által érvényesülhet); másfelől a szabadság és a béke megőrzése végett szükség van egy másik tisztségre, amely a jog eszközeivel az egyház és a gyülekezt számára is biztosítja a külső rendet (*politica administratio*). Erre a keresztyén felsőbbség alkalmas, ha és amennyiben ezt a hivatását képes tudatosítani – ha nem, akkor ehhez egy erre külön elhívott grémiumra van szükség. Ez utóbbi Kálvinnál válik még hangsúlyosabbá, aki arra törekedett, hogy a gyülekezet vezetését ne a városi tanácsra, hanem a gyülekezet soraiból választott tisztségviselőkre bizza.³³

³² „...communis fidelium, Euangelion agnoscentium ac profitentium.” LUTHER, Martin: De instituendis ministris Ecclesiae (1523), in: uő: *Schriften 1523*, 160–197, itt: 190.

³³ Ld. CALVIN, Johannes: Die Ordonnances ecclésiastiques (1541) 1561, in: Busch, Eberhard (szerk.): *Gestalt und Ordnung der Kirche* (Calvin-Studienausgabe 2), Neukirchen-Vluyn, Neukirchener Verlag, 2010, 227–279. Vö. PLASGER, Georg: Das dynamische Verständnis reformierter Kirchenordnung, in: Wischmeyer, Johannes (szerk.): *Zwischen Ekklesiologie und Administration: Modelle territorialer Kirchenleitung und Religionsverwaltung im Jahrhundert der europäischen Reformationen* (Veröffentlichungen des Instituts für Europäische Geschichte 100). Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 2013, 83–93; BECKER, Judith: Die Rolle der Obrigkeit in reformierten Kirchenordnungen in der Frühen Neuzeit, in: Wall, Heinrich de (szerk.): *Reformierte Staatslehre in der Frühen Neuzeit* (Historische Forschungen 102), Berlin, Duncker & Humblot, 2014, 247–252.

3.2. Az egyházi közösség és a demokratikus társadalom további közös előfeltétele a tagok vagy polgárok *szabad döntése az együttélés megvalósításáról*.³⁴ Ellenetesként felhozható, hogy az egyház léte és eredete nem az emberek szabad akaratán alapul. Az egyházat Isten alapította és Jézus Krisztus hívta el. Azonban senki, még a megkereszteltek sem kötelezhetők arra, hogy részt vegyenek az egyház intézményes életében. Az egyház a szabadon hívők közössége.³⁵

Nyilván, teológiai értelemben azt tartjuk, hogy az emberi lét Isten teremtő akaratában gyökerezik, a hívő egzisztenciát és az ember személyes döntését megelőzi Jézus Krisztus megváltó munkája, a Szentlélek megvilágosító és hitet ébresztő ereje. Viszont nem tagadható az a tény, hogy a megkeresztelt és felnőtt ember csak saját szabad akarata alapján szólítható meg az egyház részéről, és csak így válhat elkötelezett, aktív tagjává a hívők közösségének, azaz az egyház helyi, megtapasztalható, történelmi formájának. Az egyház nem ismerhet kényszertagságot. Ezzel szemben egy profán, a társadalmi együttélésre néző közösségben lennie kell bizonyos kényszerítő eszközöknek, amelyek nélkül az állam nem töltheti be feladatát (még demokráciában sem): a szabadság, a béke és a jogbiztonság feltételeinek megőrzését. Ehhez szükség van mindenkit kötelező törvényekre, jogkövető magatartásra – és adott esetben az állam erőszakmonopóliumának kényszerítő eszközeire. Mindemelllett a politikai közösségen belül is szükség van arra, hogy az együttélés szabad terei és keretei – szemben a kényszertagsággal – megteremtésre kerüljenek. Ennek a térnek a kitöltése már a demokrácia feladata. Úgy is mondhatnánk: míg a politikai közösség színterén a *szabad mozgás-*

³⁴ Kiválóan szemléltetik ennek megvalósulását az amerikai kálvinista-puritán kolóniai szerződésai, amelyek később az amerikai alkotmányosság alapjait képezték. Ld. COMMAGER, Henry Steele (szerk.): *Documents of American History*, New York, Appleton-Century-Crofts, 1949. De megfigyelhető ez az üldözött és menekülő reformátusok köreiben is Nyugat-Európában, ott, ahol a többség tolerálta őket, illetve egyházi rendtartást tett lehetővé számukra. Ld. BECKER: Die Rolle der Obrigkeit in reformierten Kirchenordnungen in der Frühen Neuzeit, 268–296.

³⁵ A demokrácia és az egyház e sajátossága tekintetében nincs különbség római katolikus és protestáns egyházak megítélései között. Ld. RAHNER, Karl: Demokratie in der Kirche?, in: *Stimmen der Zeit* 182 (1968), 1–15.

tér megteremtése és kitöltése a cél, addig az egyházban mindez már adott, előfeltétel, alap.³⁶ Ezzel nem mondtuk azt, hogy az egyházban adott esetben ne lenne szükség több demokráciára – már csak azért is, mert a megkeresztelt, de isteni elhívásának vagy kiválasztásának tudatában nem lévő, sokszor saját érdekei szerint cselekvő embert kell elvezetni a szabad, önként vállalt hívó életformára és egyháztagságra. Másfelől pedig az egyház küldetése felől kell időről időre tisztázni, mennyire felel meg az egyház intézményes formája, struktúrája és szervezeti kultúrája az evangéliumi mértéknek.

3.3. A saját egyházi szervezeti formára való igénynek a fenntartása és teológiai megalapozása³⁷ a következő szempont, amely által az egyház nemcsak saját küldetéséhez marad hűséges, hanem a demokratikus államrend fenntartásához is hozzájárulhat. Hogyan kell ezt értenünk? Mint láttuk, a reformátorok igénye szerint az egyház nem papok és püspökök hierarchikus rendje, s mint ilyen Krisztus földi helytartója, hanem *communio sanctorum* – a választottaknak olyan közössége, amelynek feje nem valamely vezető, tisztségviselő, hanem a feltámadott Úr. Ennek következménye, hogy az igazán hívők közösségében megszűnnek az alá és fölérendelési viszonyok, rangbeli különbségek (hiszen valamennyien Krisztus részesei a keresztség által), e közösség maga öröködi a tanítás tisztasága felett, és maga határozza meg együttélésének rendjét. (Ez nem jelenti azt, hogy állampolgárként kivonná magát az állam rendje alól, hogy a törvények ne lennének rá nézve kötelezőek.) Az ily módon gyülekezeteiben élő egyház „alulról”, azaz a Krisztus-testnek (a hívőknek) adott kegyelmi ajándékokból épül fel, köztük az összetartozás nem valamilyen politikai érdek vagy világnézet által motivált, hanem a lelki közösség megélésének igényéből fakad. A közösség vezetésére irányuló minden tisztség alapja és ősoka Krisztus, s ez a körülmény biztosít(hatott volna) hathatós védelmet az egyén és a lelki közösség számára a vallási szervezet dominanciájával, öncélúságával és környezettel való kompromisszum-

³⁶ I. m., 5.

³⁷ Ld. JACOBS, Paul: *Theologie reformierter Bekenntnisschriften in Grundzügen*, Neukirchen, Verlag der Buchhandlungen des Erziehungsvereins, 1959, 118–126.

kereséssel szemben.³⁸ Amit viszont itt kritikusan szemlélnünk kell, az a következő: történelmileg nézve az egyház – így a protestáns egyházak is – szervezeti formájuk tekintetében gyakran alkalmazkodtak a környező társadalmi közeg szociális struktúráihoz. Ahelyett, hogy saját küldetésük tisztázása alapján, teológiai kritériumok szerint felülvizsgálták volna saját szervezeti kultúrájukat, kézenfekvőbb volt a társadalmi-politikai szervezeti modellek adaptálása. Így a hatalomról, szuverenitásról, a népfenség elvéről, paritásról, reprezentációról való elgondolások úgy nyertek polgárjogot az egyházban, hogy azok teológiai-egyházjogi felülvizsgálata leginkább elmaradt. Hova vezet egy ilyen kritikátlan alkalmazkodás? Az egyházra nézve ez azt eredményezi, hogy a környezethez való alkalmazkodás, szerződések, paktumok és kompromisszumok által kívánja tartósan biztosítani egzisztenciáját az adott társadalmi környezetben. A politikai élet gyakorlatához való állandó idomulás és alkalmazkodás azzal a következménnyel jár, hogy minden politikai és ideológiai változáshoz azonnal igazodnia kell, amennyiben nem szeretné elért társadalmi pozícióját veszélyeztetni. Ilyenkor az a kérdéssel felvetés hangzik el, hogy mit tehet a „demokratikus állam az egyházért?“, és nem az, hogy „mit tehet az egyház a demokratikus állam érdekében?“ Miért, ez utóbbinak van létjogosultsága? Mit tehet az egyház az államért, a demokráciáért? Igen, mégpedig azt, hogy a saját önállóságára, szabadságára és eszkatológiai meghatározottságára építő egyház figyelmeztetheti a demokratikus államot a totalitárius, autoriter tendenciák veszélyeire.³⁹

³⁸ Vö. i. m., 123–126.

³⁹ A református teológia ideológiakritikai potenciáljához ld. Karl Barth munkásságát, különösen a múlt század 30–40-es éveiben született írásait, a zsarnoksággal szembeni tiltakozását, majd élete végén befejezetlenül maradt dogmatikájának utolsó fejezeteit és kidolgozatlanul maradt darabjait az ún. „Versöhnungslehre“ összefüggésében. Ld. pl. BARTH, Karl: *Gotteserkenntnis und Gottesdienst nach reformatorischer Lehre. 20 Vorlesungen über das Schottische Bekenntnis von 1560*, Zollikon, Verlag der Evangelischen Buchhandlung, 1938, 213. Vagy: BARTH, Karl: *Das Christliche Leben. Die kirchliche Dogmatik IV/4. Fragmente aus dem Nachlaß. Vorlesungen 1959–1961 (GA II/7)*, Zürich, Theologischer Verlag, 1976. Magyar nyelven Barth politikai etikájának összefoglalását ld. FAZAKAS Sándor: Barth politikai etikája, in: uő (szerk.): *Válság és kegyelem. Karl Barth teológiájának hatása és jelentősége ma* (Karl Barth Kutatóintézet Kiadványai 7), Debrecen, DRHE Karl Barth Kutatóintézet, 2021, 95–124.

Ugyanis ha az állam kívánja meghatározni a vallás és az erkölcs alapelveit, ha a politika kívánja definiálni azt, hogy ki a jó keresztyén, és mi a feladata az egyháznak, önmaga küldetésétől idegenedett el.

Az egyház története és a politikatörténet számos példát mutat arra nézve, mit jelent, ha az állam világnézeti állam kíván lenni, és mint ilyen az élet minden területére totális igényét jelenti be. Egyébként Böckenförde is megjegyzi említett tanulmányában, hogy az újkori gondolkodás egyik válságszimptomája abban áll, hogy *a modern öntudat affinitást mutat a totalitarizmus iránt*.⁴⁰ Ugyanis az individualizmus és a haladáshit bővületében élő racionális gondolkodás bizonyos körülmények között kétségbe vonja az egyén szabadságát, s magát az embert totális módon kívánja igénybe venni, természetesen mindezt a szebb jövő ígéretének jegyében. Ily módon viszont a totalitarizmus megjelenése nem pusztán történelmi jelenség, hanem állandó veszélyt is jelent a demokrácia számára.

3.4. Van még az egyházban egy sajátosság, amely látszólag nem demokratikus – legalábbis első ránézésre nem. Ez az egyházi tisztségek és a véleményformálás kapcsolatából ered. Az egyházban is választott tisztségviselőket találunk, az egyházjog által körülírt funkciókkal, feladatkörökkel. Felhatalmazásukat a tisztségviselők választás, pontosabban elhívás által nyerik el. Bizonyos tisztségek meghatározott időre szólnak. Testületek, zsinatok látszólag a parlamentarizmus mintájára működnek. Ez eddig demokratikusnak tűnik. Viszont bibliai és teológiai értelemben az egyházi tisztségek Isten rendelésén alapulnak. Erről szól az Írás (ld. pl. Ef 4,11–16) és a reformatori hitvallások. Az egyház rendje, ezzel a tisztségek rendeltetése az Ige hirdetésére és a sákramentumok rendeltetészerű kiszolgálására tekint. *Werner Elert* szerint: az Ige és a sákramentum adja meg az egyház állandó és kötelező rendjét (*obligatorische Dauerordnung*).⁴¹ Ez az a terület, amelyet nem lehet elvitatni, a többségi véleménynyilvánítással megváltoztatni. Vagyis, bizonyos tisztségek tartalma, elhívásuknak a rendje – főleg az ordinációval összekapcsolt és egy életen át tartó tisztségek esetén – nem változtathatók meg érdekek kiegyenlítésére tekintő kompro-

⁴⁰ BÖCKENFÖRDE: i. m., 155. Ld. még FAZAKAS: A morál hatalma, i. m., 144–145.

⁴¹ ELERT, Werner: *Der christliche Glaube. Grundlinien der lutherischen Dogmatik*, Hamburg, Furch, 1956, 425.

misszumokkal. A tisztségviselő éppen ezért – tisztségének teológiai tartalma és isteni rendelése miatt – nem lehet egyszerűen a többségi akarat végrehajtója, tolmácsa. Ez a körülmény nem privilégium az egyházban, hanem arra emlékeztet, hogy az egyházat végső soron Isten Igéjének hatalma vezeti.

De mit jelenthet mindez a demokrácia számára? Mint már jeleztük, a tisztség teológiai értelmezése szerint az egyházban vannak funkciók, amelyek – az egyetemes papság feltétele mellett – isteni rendelkezés alapján, nem közmegegyezésre vezethetők vissza, de esetükben a feladatokat a tisztségviselő személyében kell hogy felvállalja és teljesítse. S bár a tisztséggel való helyes élés felügyelete a teljes közösségre tartozik, mégsem rejtőzhet el a tisztségviselő valamely kollektív szándék vagy vélemény mögé, nem háríthatja át feladatát egy anonim csoportra, be nem azonosított szereplőkre (mint ahogyan az a politikai élet mindennapjaiban gyakran előfordul). Vannak ugyanis demokráciák, ahol fennáll annak a veszélye, hogy nem lehet tudni, miként születtek döntések, ki vállalja a döntések konzekvenciáit, amikor például a negatív következményekért senki nem vállalja a felelősséget (mert úgymond az első vonalbeliek is csak végrehajtók voltak). Viszont ott, ahol a hivatal viselő személy nem rejtőzhet el névtelen csoportok akarata mögé, ahol a konkrét felelősök megnevezhetők és számon kérhetők, és az érintettek ezt fel is vállalják, ott teret nyerhet az, amiről a demokrácia szól: a társadalom tagjainak aktív, szabad elhatározásból fakadó részvétele és részesedése a közösséget érintő döntésekben.

4. A politika mint művészet – egy inspiráló példa a reformatori teológiatörténet és politikai etika örökségéből

Eddig az elméleti alapokra, valamint az egyház és a demokrácia, a teológia és a politika közötti különbségtételre összpontosítottunk. Arra a kérdésre, hogy a „szabadság rendjének” teológiai és protestáns értelmezése, illetve igénye milyen konkrét impulzusokat adhat a demokratikus együttéléshez, álljon itt egy példa: Johannes Althusius politikai koncepciója.⁴²

⁴² Althusius munkásságának és politikai etikájának részletes bemutatását ld. FAZAKAS Sándor: Közösséggé formálódás a *reformatio vitae* jegyében:

Röviden a személyéről: *Johannes Althusius* (1557–1638) a maga korában jelentős jogtudósként és gyakorló jogászként volt ismert. A herborni egyetem professzora, elismert tudós, majd városvezető („szindikusz” Emdenben), az úgynevezett „második reformáció”⁴³ egyik emblematikus alakja volt, és mint ilyen, befolyással bírt a református protestantizmus megújulására a Német Birodalomban és Európában. Nassau-Dillenburghban született, Olevianus Gáspár tanítványa volt, Bázelen szerzett jogi doktorátust (ahol kapcsolatba került Béza Tóddal is), majd 1588-ban a herborni egyetem professzora, később rektora lett. Fő műve, a *Politica* 1603-ban jelent meg először.⁴⁴ Ez a református politikaelméleti mű *Joachim Winters* szerint „a Kálvin teológiáján alapuló politikatudományi tankönyv”⁴⁵. Több mint 2 000 bibliai hivatkozással ez a mű világhosszú teszi a kálvinista protestantizmus sajátos szemléletét: azt a meggyőződést, hogy a Szentírás nem csupán Isten üdvösségre vonatkozó akaratának kinyilatkoztatásaként értelmezendő, hanem normatív igénygel is bír az egyház rendjére, a politikai közösség életére és a keresztények világban való cselekvésére nézve.

A *Politica* vezérgondolata a *consociatio symbiotica*: az együtt élők szimbiotikus közösségének igénye. Nem arról van szó csupán, hogy emberek egyszerűen és véletlenszerűen élnek együtt meghatározott helyen és időben, hanem arról, hogy ennek az együttélésnek tudatosan választott rendje és minősége van. A politika feladata, hogy ezt a rendet megteremtse. Althusius számára alapvető bibliai hivatkozási alap az 1Korinthus 12 a testről és annak tagjairól, illetve az egy test-

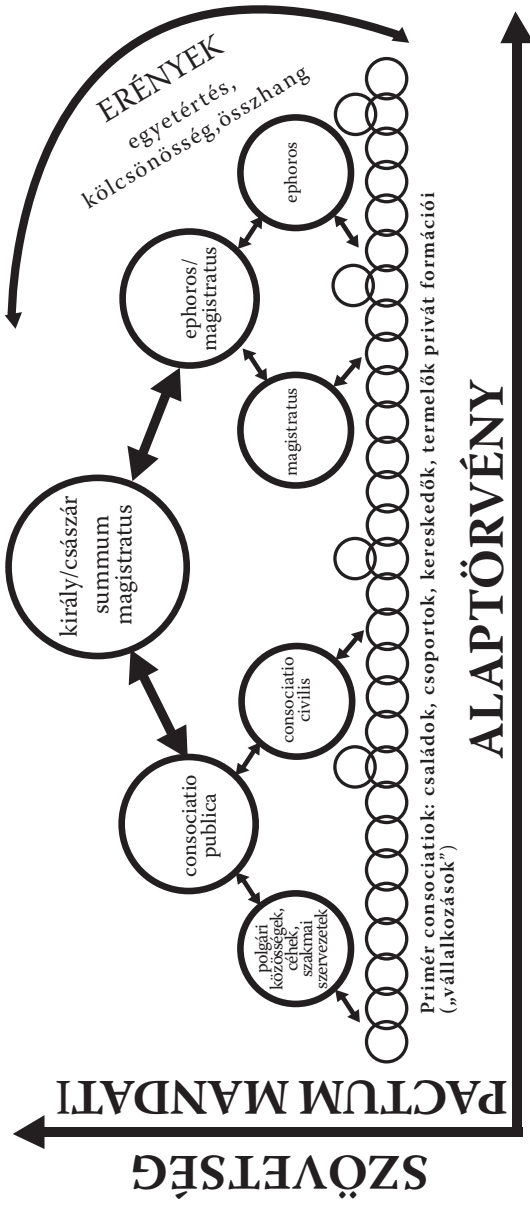
Johannes Althusius református politikaelméletének aktualitása és innovatív ereje, in: uő: *»reformatio vitae« jegyében. Tanulmányok a reformátori teológiatörténet, egyháztan és politikai etika tárgykörében*, Kolozsvár, Egyetemi Műhely Kiadó – Bolyai Társaság, 2020, 103–135.

⁴³ A kálvini reformáció európai (főleg Német Birodalmon belüli) térnyerésének és megerősödésének jelölésére használatos kategória. SCHILLING, Heinz: Die Zweite Reformation als Kategorie der Geschichtswissenschaft, in: uő (szerk.): *Die reformierte Konfessionalisierung in Deutschland – Das Problem der »Zweiten Reformation«*, Gütersloh, Gütersloher Verlagshaus & Gerd Mohn, 1986, 347–437.

⁴⁴ ALTHUSIUS, Johannes: *Politica methodice digesta atque exemplis sacris et profanis illustrata* (1603, ³1614), Aalen, Scientia-Verlag, 1981.

⁴⁵ WINTERS, Peter Jochen: *Die »Politik« des Johannes Althusius und ihre zeitgenössischen Quellen. Zur Grundlegung der politischen Wissenschaft im 16. und im beginnenden 17. Jahrhundert*, Freiburg i. B., Rombach, 1963, 270.

Corpus symbioticum

Johannes Althusius koncepciója a szimbiotikus közösség (*consociatio symbiotica*) felépüléséről

hez való odatarozás törvényéről. Szerinte nemcsak a vallási élet, hanem a politikai közösség számára is tanulságos ez a bibliai metafora arra nézve, hogy miként kell a politikai közösség tagjainak egymásra találniuk. A kölcsönösségről és a részvételről van itt szó, amelynek a társadalmi élet minden szintjén érvényesülnie kell: a különböző intézményekben, szervezetekben, egyesületekben, a közösségi életben, falvakban és városokban, a tartományok és országok közigazgatásában. Ez a szerves kölcsönösség képes életet lehelni a társadalom hierarchikus és kiszáradt testébe. A politika feladata pedig az kell hogy legyen, hogy ezt az összekapcsolódást, egymásra találást szerződéseken és jogalkotási eljárásokban rögzítse. Althusius nem tagadja, hogy az emberi együttélésnek mindenütt van valamilyen formája – de ezek a csoportosulások vagy túlságosan is az egyének laza szövetségéből állnak, vagy központosított hierarchikus módon szerveződnek. Olyanok, mint egy test, amelynek nincs szíve. De az együttélés, azaz a szimbiotikus életközösséggé válás szíve a kölcsönös megértés, a jóindulatú konszenzus (*consensio*) és egyetértés (*concordia*) keresése által alakulhat ki.

Althusius az együttélés három szintjét (*consociatio primera*, *consociatio civilis*, *consociatio publica*) tartja számon az organikus (természetjogi) építkezés alulról felfelé irányuló logikája szerint. A consociatiók felépítése, amely már megelőlegezi a modern államelméletet, alulról felfelé irányuló társadalmi együttélést irányoz elő a korporatív szabadság elvén alapulva, ahol minden réteg belső és külső autonómiával bír, a cselekvési lehetőségeit pedig az érvényes és közösen elfogadott szabályok korlátozzák. Mindegyik szint (szféra) feladata a közjó biztosítása, tiszteletben tartva a másik közösségi formáció szabadságát és mozgásterét. Az egyes rétegek közötti kapcsolatokat az erények kötik össze. A consociatiókban való részvétel módja pedig a megosztáson (azaz a javak, jogok és erények megosztásán), a részsedésen és a kommunikáción alapul, a kölcsönösség és az egymásra utaltság mértéke szerint.

Az együtt élő, egymást segítő és egymásra támaszkodó közösségeket egyfajta szövetség (*pactum mandati*) köti össze. A közösségi együttélés magasabb szintű választott tisztségviselői és kormányzó testületei (magisztrátusok, ephorosok) – szintén e szövetség jegyében – egyrészt reprezentálják az őket választók érdekeit, másrészt kontrollfunkciót töltenek be az egy szinttel feljebb található poli-

tikai vezetők és választott testületek felé.⁴⁶ Ez a „paktum” azonban nem a modern szerződéselméletek értelmében értendő: itt nem az egyének racionális akaratnyilvánításának egyszerű aktusáról van szó (amely természetes módon vezetne el egyfajta politikai rendhez), hanem a *konszenzus* folyamatos kereséséről – Isten parancsolatainak tükrében. A paktum akkor tekinthető megvalósultnak, ha a közösség tagjai konszenzusra jutnak egymás között a társadalmi élet alapvető kérdéseit illetően. Ezt a konszenzust azonban folyamatosan keresni kell, mert az emberi együttélés soha nem statikus, hanem dinamikus, feltételei folyamatosan változnak, és ezért újra kell őket tárgyalni. Egy olyan politikaértelmezés áll tehát előttünk Althusius munkásságában, amely – *Thomas O. Hueglin* szerint – a közösségépítést állandó folyamatként értelmezi, s mint ilyen *minőségi politika* lehet.⁴⁷

5. Összegzés

Ha figyelembe vesszük a reformátori teológia felismeréseit és igazságigényét a társadalmi együttélés rendjének alakítása tekintetében – mint a lelkiismeret szabadsága, a szabad életfeltételek keretei között való élés igénye, a minőségi együttélés mellett való személyes és szabad elköteleződés értéke vagy kölcsönös jóindulaton és megértésen alapuló állandó konszenzuskeresés –, látható, hogy valamennyi mozzanat mögött ugyanaz a vágy körvonalazódik: az aktív részvételnek és részesedésnek az igénye egyfajta paternalista gyámköddéssel vagy adminisztratív eszközökkel való terelgetéssel szemben, a transzparencia igénye a közösséget érintő döntések esetén a ködösítések helyett, valamint kölcsönösség és respektus igénye a függelmi viszonyok helyett. Ez érvényes kellene hogy legyen az együttélés

⁴⁶ A politikatudomány a korlátozott hatalom és a közvetlen demokrácia előzményei között tartja számon Althusius politikaelméletét. HAMZA Gábor: A közvetlen demokrácia előzményei Európában, in: *Magyar Tudomány* 174/11 (2013), 1380–1385.

⁴⁷ HUEGLIN, O. Thomas: *Early Modern Concepts for a Late Modern World: Althusius On Community and Federalism*, Wilfrid Laurier University Press, Waterloo, Ontario, 1999, 86–87.

valamennyi szintjén, személyek, intézmények és a különböző társadalmi-politikai szereplők között. Ilyen értelemben a reformátori teológia valóban rendelkezik olyan potenciállal, amely tartalmát és korrekciós jellegét tekintve inspiráló lehet egy minőségi politika megteremtése és a demokratikus kultúra elmélyítése számára.